

De keuze van Henriëtte Maassen van den Brink

Eva van den Broek

De Academische Boekengids 51, juli 2005, pp. 20-21.

In ieder nummer van *De Academische Boekengids* vertelt een wetenschapper over de boeken die een inspiratie vormden in leven, opleiding of onderzoek.

Henriëtte Maassen van den Brink is hoogleraar empirische arbeidseconomie aan de Universiteit van Amsterdam. In haar werkkamer hangt een grote ingelijste foto van haarzelf bij het graf van Adam Smith.

‘Het zal niet iedereen favoriete bezigheid zijn om graven van beroemde wetenschappers te bezoeken. Het klinkt ook een beetje hysterisch, maar dat is het niet. Ik houd van de rust van kerkhoven. In sommige landen zijn het de enige plekken waar je in de hete zomer de koelte van de schaduw vindt. Vijftien jaar geleden, toen ik een conferentie in Cambridge bezocht, ben ik op zoek gegaan naar **Ludwig Wittgensteins** graf. Ik wist dat hij op de begraafplaats St. Giles ligt, even buiten Cambridge. Het bleek kilometers lopen langs een smal laantje. Daar aangekomen was het letterlijk doodstil, de graven waren overwoekerd en niemand kon mij vertellen waar hij lag. Het was even zoeken, maar uiteindelijk heb ik hem gevonden.

Een van de laatste proposities in de *Tractatus* van Wittgenstein gaat over een trap: als de lezer aan de hand van de proposities omhooggeklimmen is, moet hij de ladder omvergooien en de aangeboden kennis overstijgen. Dit jaar, toen ik nogmaals het graf bezocht, had iemand er een laddertje opgezet. Die stelling van het overstijgen van de aangeboden kennis vertaal ik naar mijn onderzoek en onderwijs. Ik wil dat studenten van me leren, maar vooral dat ze me overtreffen. Het weggooien van die ladder vind ik een mooi beeld in de hedendaagse discussie over onderwijs, als beeldspraak voor het streven naar excellentie. In mijn onderzoek heb ik dezelfde attitude.’

‘Als ik nu de *Tractatus* herlees, begrijp ik meteen weer wat me zo aanstond: Wittgenstein is concreet. En hij is empirisch zoals ik dat ook in mijn werk ben. Wittgensteins werk heeft me geïnspireerd omdat er een visie uit spreekt over werkelijkheid, waarheid en de invloed van de taal die je daar als wetenschapper bij gebruikt. Hij stelt onder andere dat je niet kunt spreken over metafysica en alles wat niet benoemd kan worden. Door onderzoek te doen, probeer ik de “waarheid” te vinden. Na de empirische analyse probeer ik de bevindingen terug te koppelen naar de theorie. Ik vind het wel mooi dat ik door Wittgenstein een helder begrippenkader over waarheid heb gevormd.

‘IK WOU DAT IK DE *TRACTATUS* GESCHREVEN HAD ALS PROEFSCHRIFT.’

De *Tractatus*, het enige boek dat tijdens Wittgensteins leven verschenen is, heeft 153 pagina’s. Het begint met “De wereld is alles wat het geval is” en eindigt met “Waarover niet kan worden gesproken, moet men zwijgen”. Dat vind ik geweldig. Ik zou willen dat ik het geschreven had als proefschrift. Hoewel, de promotiecommissie had het waarschijnlijk niet geaccepteerd: te moeilijk, te eigenzinnig en te dun. De manier waarop de *Tractatus* gestructureerd is, vind ik opmerkelijk: een eerste propositie, waarop de tweede een uitbreiding vormt enzovoorts. Al tijdens discussieer ik met een vriend over het motto van de *Tractatus*: “Alles wat men weet, en niet alleen heeft horen ruisen en bruisen, kan in drie woorden worden gezegd.” De vriend beweert dat het niet het motto bij de *Tractatus* is en dat niet alles in drie woorden gezegd kan worden. Onlangs kreeg ik van hem een e-mail dat hij het eindelijk begrepen had, door het lezen van het hoofdstuk Prediker in de nieuwe bijbelvertaling.’

‘Ik ben verslaafd aan het lezen van biografieën. Voor mij is dat smullen, zoals anderen smullen van roddelbladen. Ook de biografieën over Wittgenstein zijn mooi, bijvoorbeeld *Wittgenstein: the Duty of Genius* van Ray Monk. Daaruit spreekt dat hij een lastige man was, bij wie alles draaide om eerlijkheid en authenticiteit. Ook dat heeft me in de wetenschap beïnvloed. Wittgenstein was niet populair tijdens zijn leven en woonde veelal in afzondering. Hij is onderwijzer geweest in een dorpje in Oostenrijk en heeft zich teruggetrokken in een berghut in Noorwegen. Er wordt gesuggereerd dat hij problemen had met zijn vermeende homoseksualiteit.

Toen Wittgenstein colleges gaf in Cambridge had hij wel veel bewonderaars. John Maynard Keynes heeft in een brief over hem geschreven: “Well, God has arrived. I met him on the 5.15 train.” Het verhaal gaat dat als hij werd uitgenodigd voor een discussie, hij soms weigerde te discussiëren. Wittgenstein was een moeilijk en grillig persoon, maar die eigenschappen gecombineerd met originaliteit en creativiteit maken de beste wetenschappers. Je moet er natuurlijk niet mee gaan samenwonen.’

‘In de Onderwijsraad bespraken we wat de canon binnen het onderwijs moet bevatten en wat onze persoonlijke canon was. Daardoor dacht ik aan wie mij in de eerste plaats als tiener geïnspireerd heeft: de dichter **Paul Verlaine**. De lokale hangplek voor jongeren was voor mij vroeger de openbare bibliotheek. Dat is niet “high brow”, er was gewoon niets anders. Verlaine raakte mij door zijn taal: zijn gedichten zijn als muziek, er zit een toon in zijn taal. Het is daarom te begrijpen dat Debussy een aantal

van zijn gedichten heeft gebruikt als composities. Mijn fascinatie met Wittgenstein had ook vooral met zijn - directe - taal te maken. De manier waarop je je bevindingen formuleert, is voor mijn onderzoek belangrijk.

Verlaine vond ik een bijzondere dichter. Ondanks zijn neiging naar zwaarmoedigheid beschrijft hij de werkelijkheid concreet maar met een extra dimensie. De gedichten die hij in de gevangenis schreef, zijn prachtig: over het kleine stukje licht en lucht dat hij nog kon zien. Verlaine was getrouwd maar werd daarna hevig verliefd op Rimbaud. Toen hij uit wanhoop op Rimbaud schoot, werd hij voor deze *crime passionnel* veroordeeld tot twee jaar gevangenis.'

'Mijn voorkeuren betreffen allemaal bijzonder lelijke mannen. Zowel voor Paul Verlaine als voor mijn volgende keuze, **Adam Smith**, geldt dat zij worden beschreven als extreme lelijkerds. Omdat ik naast economie ook psychologie heb gestudeerd, zou het voor de hand liggen Freud te noemen als inspiratiebron - evenmin een fraaie man. De psychoanalyse heeft iets eenvoudigs, iets simpels en elegants. Hetzelfde zie ik binnen de economie in de neoklassieke theorie: het zijn theorieën die in staat zijn nieuwe ontwikkelingen te adopteren zonder de basistheorie aan te tasten. Maar als ik zou moeten kiezen tussen Freud en Adam Smith, dan kies ik voor de laatste. Zijn boeken gaan over ethiek, retoriek, politieke economie, alles waarmee we ons nu nog bezighouden: marktwerking, arbeidsdeling, compenserende beloningsverschillen enzovoorts. Voor mij en vele anderen is Smith de *founding father* van de economische theorie. Hij blijft inspirerend, maar zijn *Wealth of Nations* is niet iets wat je leest voor het slapen gaan. Heilbronner heeft een leesbare introductie geschreven, een prachtige samenvatting van het werk van Smith.

In het kader van de waarden- en normendiscussie hebben Wim Groot en ik een essay geschreven voor de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Ook daarvoor kwam ik bij Adam Smith uit. Zijn *Theory of Moral Sentiments* gaat over sociale cohesie en de relatie met economische marktwaarden. Voor dat essay werd ons gevraagd de economische invalshoek bij normen en waarden te bespreken. Dat heeft Smith in 1766 al behandeld in zijn "Lecture on the Influence of Commerce on Manners". Hij bestudeerde verschillen in rechtschapenheid tussen landen en vond de Nederlanders het meest betrouwbare volk. Doordat we destijds een handelsnatie waren, stonden zaken als vertrouwen en reputatie hoog aangeschreven. Nederlanders beseften als geen ander dat zij als handelaars betrouwbaarheid en reputatie als economische goederen moesten koesteren. Nu zijn we onze nationale en internationale identiteit kwijt.

In de campagnes voor de UvA heb ik Smith als volgt geparafraseerd: "Eigenbelang is de motor van de economie." Het is een dubbelzinnige tekst, maar hij vormt de grondslag van de theorieën van Smith. Alles drijft op eigenbelang. Juist daardoor ontstaat een maatschappelijk belang. De "onzichtbare hand" regelt de markt en concurrentie stuurt de verbetering van de welvaart. Dat principe gaat nog steeds op. Ik denk dat Smith een realist was. Hij komt op mij over als een man die uitging van wat hij waarnam. Dit is de mens, daar hebben we mee te leven, vanuit die gedachte werkte hij. Dat spreekt me aan. Geen poespas, geen flauwekul, net als Wittgenstein. Ik denk dat je pas op nieuwe creatieve ideeën komt als je een goede waarnemer bent. Dat gold in hoge mate voor Smith, maar ook voor mijn andere favorieten: je kunt alleen iets betekenen als je heel goed waarneemt en op basis daarvan tot nieuwe gedachten komt.'

'SYMPATHIE HOUDT IN DAT JIJ JE BETER VOELT ALS DE ANDER HET BETER HEEFT.'

'Die realistische kijk op de mens is ook wat me aanspreekt in het boek van **Gary Becker**, *Accounting for Tastes*. Becker werkt het dilemma tussen altruïsme en egoïsme heel zorgvuldig uit. Waarom geven mensen geld aan bedelaars? Uit eigenbelang, stelt Becker. Sympathie houdt in dat jij je beter voelt als de ander het beter heeft. Je gaat er allebei in welvaart op vooruit. Dat soort voorkeuren werd lange tijd niet in de economische theorie en modellen meegenomen.

Als je naar de Verenigde Staten kijkt, zie je een heel anders ingerichte maatschappij. Sommige vormen van *charitas* zijn daar meer *bon ton* dan hier. Wij hebben alles in de welvaartsstaat geïncorporeerd, in Amerika hoort het bij de dynamiek van de maatschappij. Door de beperkte sociale zekerheid zijn de mensen daar altruïstischer en vrijgeviger, want ze kunnen zelf ook in de goot komen te liggen. Sommigen zien dat als een tegenstelling, maar bij Smith én Becker zie je dat het twee kanten zijn van hetzelfde principe. Becker verweeft eigenbelang, nutsfuncties en normen en waarden met elkaar, zonder dat ze elkaar tegenspreken. *Accounting for Tastes* is alweer wat ouder, gepubliceerd in 1996, maar het is echt een leuk boek. Hierdoor komen niet-economen misschien ook van het idee af dat we altijd nog het oude beeld van de rationele *homo economicus* voor ogen hebben.'

'Mijn voorkeur voor **Emma Goldman** is persoonlijk. Zij lijkt als twee druppels water op mijn oma van vaders kant. Daardoor viel mijn oog op een boek van haar, in de anarchistische boekhandel Fort van Sjakoo. Emma Goldman wordt als *diehard* anarchist aangeprezen. Niet dat dat me zo aansprak, maar ze schrijft vanuit een heel duidelijke visie op het huwelijk en de liefde. Goldman had uitgesproken ideeën over de relatie die er volgens haar *niet* is tussen liefde en huwelijk en ze hield lezingen over geboortebepaling. Dat was behoorlijk controversieel rond 1900.

Goldman was een laagopgeleide Russische immigrante die in een fabriek terecht kwam. Gaandeweg kreeg ze aandacht, door persoonlijke contacten en door over de rol van vrouwen in de maatschappij te

schrijven. De Haymarketrevolte in Chicago wekte haar sympathie voor de anarchistische beweging. Die begon met een demonstratie van arbeiders voor een achturige werkdag. Terwijl de politie de demonstratie probeerde neer te slaan, ontplofte er een bom. Vervolgens zijn lukraak vier anarchisten gearresteerd en opgehangen. Voor Goldman was dat een aanleiding om zich verder te verdiepen in maatschappelijke kwesties. Zij wilde van het kapitalisme af en heeft zelf een aanslag beraamd, samen met haar minnaar, op iemand die in haar ogen een kapitalist was die arbeiders uitbuitte. Ze belandde herhaaldelijk in de gevangenis en werd als zeer gevaarlijk gezien.'

'EMMA GOLDMAN HAD UITGESPROKEN IDEEËN OVER DE RELATIE TUSSEN LIEFDE EN HUWELIJK - DIE IS ER VOLGENS HAAR NIET.'

'*Anarchism and Other Essays* is een verzameling essays en vlugschriften die Goldman eerder in het tijdschrift *Mother Earth* gepubliceerd had. Zij zag het huwelijk als de verzekering dat er goed gezorgd wordt voor de vrouw en het nageslacht. Dat zijn puur economische motieven. Goldmans persoonlijke leven heeft haar werk waarschijnlijk beïnvloed: als immigrante moest ze trouwen om in de Verenigde Staten te kunnen blijven. Dat huwelijk stelde niet zoveel voor. Daarom benadrukt ze de economische zelfstandigheid van vrouwen sterk. Haar verhoudingen met mannen waren niet alledaags en slaafs.

Ik vond het interessant om te lezen hoe Goldman dacht over eigenbelang in de liefde. In het boek *Lusten en Lasten* probeer ik ook economische theorieën te verbinden aan het dagelijks leven. Samen met Wim Groot heb ik gekeken naar de waarde van fysieke aantrekkelijkheid, naar redenen die de partnerkeuze en echtscheidingen beïnvloeden, en dat geprobeerd te verklaren vanuit een economisch perspectief. Ik wil niets afdoen aan de romantische liefde; natuurlijk zijn er mensen die uit liefde samenwonen. Maar kijk naar landen als India, Turkije, Marokko: daar spelen economische motieven wel degelijk een rol in de liefde. In Nederland was dat overigens vanaf de Middeleeuwen ook heel gewoon.'

'Uit de boeken die ik kies, spreekt een aantal principes: doelmatigheid, rechtvaardigheid en empirie. Doelmatigheid in de taal, rechtvaardigheid in het verhaal van Goldman, maar ook bij Adam Smith, die vraagt hoe we de samenleving kunnen verbeteren. De schrijvers die ik heb uitgekozen, zijn allemaal sterke individuen die streefden naar individuele vrijheid voor iedereen.'

Prof.dr. Henriëtte Maassen van den Brink is hoogleraar empirische arbeidseconomie aan de Universiteit van Amsterdam en is onder andere lid van de Onderwijsraad. In 1999 publiceerde ze samen met Wim Groot *Lusten en Lasten; over Economie en Emotie* (Uitgeverij Prometheus). Dit jaar werd ze genomineerd voor de NWO-Eureka prijs.

De keuze van:

Accounting for Tastes
door **Gary Becker**
Cambridge: Harvard University Press 1996., € 24,70

Anarchism and Other Essays
door **Emma Goldman**
New York: Dover 1969., € 14,00

Romance sans parole
door **Paul Verlaine**
Parijs: Gallimard 1973., € 24,50

The Essential Adam Smith
door **Adam Smith**
(red. Robert Heilbroner.)
New York: W.W. Norton & Co 1986., € 20,45

Tractatus Logico-Philosophicus
door **Ludwig Wittgenstein**
Londen: Routledge Classics 2001., € 17,15